

Р. Я. Шай

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
доцент кафедри теорії та філософії права,
канд. юрид. наук, доцент

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНЕЗИСУ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

© Шай Р. Я, 2015

Окреслено необхідність теоретичного дослідження окремих аспектів виникнення та становлення функцій держави як загалом, так і правоохоронної функції держави зокрема, оскільки науковці ставлять цю функцію охорони правопорядку, забезпечення режиму законності та попередження злочинів на перше місце на сучасному етапі розбудови правової держави в Україні.

Ключові слова: правоохоронна функція, правоохоронні органи, законність, правопорядок, державотворення, державна діяльність, державні органи.

Р. Я. Шай

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕНЕЗИСА ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА

Подчеркнута необхідність теоретичного дослідження окремих аспектів виникнення і становлення правоохранительної функції держави, оскільки науковці ставлять цю функцію охорони правопорядку, забезпечення режиму законності і попередження злочинів на перше місце на сучасному етапі перестройки правового держави в Україні.

Ключевые слова: правоохранительная функция, правоохранительные органы, законность, правопорядок, государствовроение, государственная деятельность, государственные органы.

R. Ya. Shay

SEPARATE ASPECTS OF RESEARCH OF GENESIS OF LAW- ENFORCEMENT FUNCTION OF THE STATE

The article is devoted the necessity of theoretical research of separate aspects of origin and becoming of law-enforcement function of the state, as research workers put this function of guard of law and order, providing of the mode of legality and warning of crimes, at the first place on the modern stage of re-erecting of the legal state in Ukraine.

Key words: law-enforcement function, law enforcement authorities, legality, law and order, creation of the state, government activity, public organs.

Постановка проблеми. Зміст держави розкривається за допомогою її діяльності, тобто її функцій щодо вирішення завдань, які об'єктивно виникають. Сьогодні погляди сучасних дослідників на вказану проблематику функцій держави є різновекторними та дискусійними.

Метою дослідження є дослідження окремих аспектів виникнення, становлення та функціонування функцій держави, а саме правоохоронної функції.

Стан дослідження. Дослідженню генезису правоохоронної функції держави присвятили свої праці такі науковці, як: І. Сажнев, П. Рабінович, О. Скакун, Б. Чичерін, М. Коркунов, Б. Кістяківський, Л. Гумплович, М. Покровський, П. Новгородцев, І. Лаврінчук, Г. Шершеневич, М. Палієнко, С. Котляревський та інші.

Виклад основних положень. Категорія “функція” (латин. *functio* – здійснення, виконання) використовується в різних значеннях і тлумачиться правознавцями по-різному. Деякі автори підкреслюють, що поняття “функція” відображає залежність або взаємозалежність між різними чинниками. Інші автори під функцією розуміють сукупність процесів у рамках об’єкта дослідження. Її також можна визначити як результат якоїсь соціальної дії, процесу, явища. Слово “функція” – це сукупність усіх як очікуваних, так і виявлених наслідків, процесів, явищ, їхня роль у суспільній системі.

У сучасному тлумачному словнику української мови, функція – це робота кого, чого-небудь, обов’язок, коло діяльності, роль когось, чогось [1, с. 912].

При філософському підході під функцією розуміють відносини двох об’єктів, у яких зміна одного з них призводить до зміни іншого [2, с. 1456].

Найбільш вдала спроба навести перелік функцій, які належать до правоохоронних, зроблена в Законі України “Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів”. У ч. 1 ст. 2 цього Закону до цих функцій віднесені: а) розгляд судових справ у всіх інстанціях; б) провадження й розслідування кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення; в) оперативно-розшукова діяльність; г) охорона громадського порядку й громадської безпеки; д) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання й досудового слідства та прокурорів; е) контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів, речовин через державний і митний кордон України; є) нагляд і контроль за виконанням законів [3].

У правовій літературі підхід до питання про зміст правоохоронних функцій надто спрощений. На думку І. Лаврінчук, правоохоронна функція передбачає охорону кожного члена суспільства від несправедливого ставлення інших осіб [4, с. 99]. В. Осадчий вважає, що правоохоронна функція – це гарантування функціонування суспільних відносин, урегульованих правом [5, с. 71, 72].

П. Рабінович розрізняє внутрішні та зовнішні функції правоохоронної спрямованості. Внутрішніми функціями він вважає: гуманітарну, або забезпечення, охорона і захист основних прав людини; охоронну й захисну державно-конституційного ладу, законності та правопорядку, або охоронну функцію, при цьому відносячи її до політичних функцій. Зовнішніми функціями правоохоронної спрямованості він називає: участь у міжнародному забезпеченні й захисті прав людини; участь у боротьбі з порушеннями міжнародного правопорядку, яку вважає політичною функцією [6, с. 51–53]. О. Скакун під правоохоронною функцією розуміє забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності й правопорядку, довкілля, встановлення й регулювання правом усіх суспільних відносин [7, с. 245].

І. Сажнев вважає, що правоохоронна функція – це напрям діяльності держави, що виражає її сутність на даному історичному етапі, спрямований на вирішення основних завдань із забезпечення охорони конституційного ладу, прав та свобод громадян, законності й правопорядку, всіх установлених і врегульованих правом суспільних відносин, і здійснюється у відповідних формах та особливими методами [8, с. 73–81].

На нашу думку, сучасна держава має не одну правоохоронну функцію, як вважає більшість науковців, а декілька – внутрішні та зовнішні правоохоронні функції. До внутрішніх належать: охорона прав і свобод людини; функція забезпечення правопорядку. До зовнішніх правоохоронних функцій слід віднести участь держави в охороні прав і свобод людини на міжнародній арені та участь держави у підтримці міжнародного правопорядку.

Теорія функцій держави у своєму розвитку пройшла три основних етапи:

- перший етап можна охарактеризувати як становлення теоретичних знань щодо функцій держави у політико-правовій думці XIX – початку XX ст.;
- другий етап охоплює радянський період розвитку юридичної науки;
- третій етап розпочинається з 90-х років XX ст. і характеризується переосмисленням традиційного вчення щодо функцій держави.

Насамперед слід виокремити ту обставину, що саме на третьому етапі вчені-юристи у своїх наукових працях здебільшого не використовують термін “функції держави”. Як правило, дослідники писали про мету і завдання держави, однак власне їх міркування велися навколо того, що в сучасній юридичній науці позначається як функції держави. Так, наприклад, відомий учений-конституціоналіст та теоретик права Б. Кістяківський вважав, що держава повинна сприяти цілям політиків, загалом сприятливим для громадян, та, за можливості, ставити перепони тим із них, які порушують або можуть порушувати інтереси суспільства – як загалом, так і окремих людей. Якими б не були цілі держави, вони у будь-якому випадку повинні сприяти здійсненню “солідарних інтересів людей”, – у цьому, наприклад, Б. Кістяківський бачив істинні цілі держави [9, с. 142]. Дослідження держави у цьому ракурсі було досить успішним, оскільки вченим вдалося вивести ряд положень, що належать до функціональної характеристики держави, які навіть сьогодні можна зарахувати до незаперечних досягнень у сфері теорії держави і права.

Наприкінці XIX ст. на функціональну сторону дослідження держави звертали увагу Б. Чичерін та М. Коркунов. Для поглядів цих учених характерно те, що вони вже поділяли функції держави на внутрішні і зовнішні, відповідно до напрямів здійснюваної державою політики. Прив’язка функцій держави до основних напрямів політики держави особливо помітно проявляється в дослідженнях Б. Чичеріна.

На перше місце цей автор ставить функцію охорони правопорядку, забезпечення режиму законності та попередження злочинів. Якою б важливою не була ця функція для нормального розвитку суспільства і держави, однак нею не вичерпуються взаємозв’язки між суспільством і державою. Тому Б. Чичерін, поряд з функцією охорони правопорядку, вирізняє ряд інших функцій: оподаткування, екологічну та соціальну.

Щодо останньої функції держави погляди Б. Чичеріна на її сутність досить суперечливі. З одного боку, він вважав, що “велика галузь суспільної діяльності та добродійність мають на меті підтримати найслабших у цій боротьбі (за існування) і не дати їм загинути” [10, с. 435]. Звичайно ж, добродійність – це справа добровільна, тому вона розглядається даним автором не як право громадян щодо держави на соціальну допомогу, а як допомога держави тим, хто її потребує у міру її (держави) сил і можливостей. Загалом згідно з поглядами Б. Чичеріна, роль держави в соціально-економічній сфері зводилася до встановлення правових основ підприємницької діяльності, охорони прав власників, забезпечення вільної конкуренції.

Цікавими є і погляди Г. Шершеневича щодо функцій держави та меж її втручання у суспільно-економічне життя. Відповідно до його зауваження необхідність втручання держави у справи суспільства, удосконалення внутрішніх і зовнішніх державних функцій виникла як своєрідна реакція на соціально-економічну і міжнародну ситуацію. Ідея вільного ринку, як вважав Г. Шершеневич, вичерпала себе. Більше того, у практичному втіленні вона призвела до досить сумних результатів і наслідків, які полягали в тому, що на фабриках і заводах створили умови праці, які призвели до фізичного виснаження робітників. Реальним фактором стало посилення зростання економічної нерівності, загострення класової боротьби до загрозливого державі ступеня. І це замість загальної гармонії, яка передбачалася. Такі спостереження реальних процесів, що відбуваються в економіці, приводять Г. Шершеневича до висновку про трансформацію сутності держави та її внутрішніх функцій.

Ним зазначена тенденція еволюції держави від класового до соціально орієнтованого. “Для забезпечення миру всередині, який необхідний для зовнішньої безпеки, держави були змушені відмовитися від політики невтручання і прийти на допомогу слабшому, полегшити трохи його становище і тим самим пом’якшити його ненависть до пануючих класів, а разом з тим і до держави, що його охороняє. Звідси, так зване, соціальне законодавство, яке впливає з нового завдання держави. Звідси дедалі більша демократизація держав, на горизонті вимальовуються, хоча ще не ясні, риси “соціальної держави” [11, с. 212], – писав Г. Шершеневич.

Отже, результати аналізу свідчать, що дослідники звернули увагу на феномен держави, її ознаки, функції, механізми вже доволі давно. Ще століття тому проблематика держави та її функцій стала предметом дослідження та спеціального вивчення як у Західній Європі, так і на теренах сучасної України. Наукова думка виявила та накопичила величезний емпіричний матеріал, який включає історію, теорію та практику функціонування державних організацій.

Проводилася систематизація та класифікація матеріалів, пов'язаних з цією проблематикою. Досліджувалися та аналізувалися специфічні риси, яких держава та її функції набували на різних історичних етапах та у різних країнах. Був напрацьований значний науковий масив, що дозволив всесторонньо пояснити соціально-економічну та політико-правову природу держави, її функціональну роль у межах рабовласницького, феодального, капіталістичного чи соціалістичного періоду, монархічної або республіканської форми правління, демократичної, авторитарної або тоталітарної державності, її взаємовідносини з людиною, суспільством та іншими суспільно-політичними інститутами тощо.

Варто зазначити, що на сьогодні погляди сучасних дослідників на вказану проблематику функцій держави є різновекторними та дискусійними. Так, С. Дроб'язко, виходячи з динамічної сторони розвитку держави, розуміє під її функціями головні напрями і способи здійснення державної влади [12, с. 84]. На думку В. Бабаєва та С. Бабаєва, під функціями держави необхідно розуміти основні напрями діяльності держави, а також мету, методи, форми і засоби здійснення цієї діяльності [13, с. 7]. В. Четвернін розглядає функції держави як такі, що стосуються суспільства та являють собою основні напрями державної діяльності, спрямовані на вирішення спільних справ суб'єктів даного суспільства [14, с. 46.]. М. Жигульонков вважає, що функції держави являють собою “обумовлену сутністю держави її здатність до діяльності у визначеному напрямі, що реалізується за відповідних умов з метою вирішення завдань, які виникають перед нею” [15, с. 14].

На нашу думку, буде справедливим вважати функціями держави вихідні напрями управлінського державного вливу на суспільні відносини. Своєю чергою, розуміння механізму здійснення функцій держави іноді зводять до системи правових і неправових (організаційних) процедур, форм, методів, засобів діяльності суб'єктів реалізації даної функції.

І. Кузнецов справедливо звертає увагу на те, що правопорядок, а отже, і необхідність у його забезпеченні й охороні, є умовою існування будь-якого державно організованого суспільства. Держава є структурною частиною суспільства, яка, забезпечуючи його життєдіяльність, охороняючи дане суспільство, одночасно оберігає та гарантує підґрунтя свого власного існування [16, с. 21].

Взагалі, питання віднесення функції охорони правопорядку до складу функцій держави ще не отримало однозначного трактування в науковій літературі й залишається дискусійним. Специфіка наукових суперечок за цією тематикою визначається, перш за все, наявністю двох абсолютно протилежних наукових позицій, а саме: ряд дослідників вважають, що належність зазначеної функції до складу функцій держави є проявом об'єктивної реальності. Інші науковці заперечують самостійність даної функції та характеризують її як загальний феномен, що “розподілений” між іншими функціями держави.

А. Черданцев зазначає, що “функція охорони правопорядку є однією з основних функцій держави, яка виникає одночасно із виникненням держави, оскільки порядок у суспільстві є неодмінною умовою нормального існування і розвитку як суспільства в цілому, так і самої держави” [17, с. 115]. Г. Туманов також дійшов висновку про те, що “однією з основних об'єктивно необхідних функцій держави є охоронна функція, що реалізується складною системою правозастосовчих і правоохоронних органів” [18, с. 17].

В. Афанасьєв обґрунтовує думку і про те, що самостійними функціями держави є економічна, політична, соціальна й ідеологічна функції. І лише у перших трьох функціях наявними є охоронні завдання, змістом яких є охорона існуючих форм власності, забезпечення державної і суспільної безпеки, охорона прав і свобод. При цьому вчений підкреслює, що функції держави за своєю природою є перманентними [19, с. 34]. Таке застереження буквально може розглядатися як теоретичне визнання можливості виділення будь-якої функції (у тому числі досліджуваної) як самостійної.

Своєю чергою, Л. Каск зауважує, що “правопорядок є, з одного боку, результатом законодавчої форми діяльності держави, а з іншого боку – найважливішим засобом здійснення усіх (хоча й різною мірою) функцій держави. Отже, інститут охорони правопорядку ані повністю, ані, тим більше, частково не можна розглядати як самостійну функцію держави” [20, с. 45].

На нашу думку, зазначені вище погляди науковців загалом є правильними, однак вони не можуть розглядатися як аргументи заперечення функціональної самостійності напряду охорони правопорядку. По-перше, якщо говорити хоча б про те, звідки виникає правопорядок, тоді необхідно зазначити, що нормативний “продукт” законодавчих органів виявляє лише одну сегментну складову процесу формування правового порядку, тому що важливими суб’єктами тут виступають, наприклад, Президент й органи виконавчої влади, які також беруть участь у правотворчості. По-друге, вважаємо некоректним зроблений вченим акцент на соціальному призначенні правопорядку лише як засобу здійснення інших функцій держави (хоча і “найважливішого”). Це твердження, що несе в собі критичний “заряд”, спрямоване у поле дискусії про самостійність даної функції держави, є, власне кажучи, не більше ніж вказівкою на базисну, визначальну роль правопорядку як елемента правової сфери життя суспільства, “лакмусового папірця” його правового “здоров’я”.

Визначальною ознакою існування тієї або іншої функції є наявність чітко визначеного об’єкта впливу. Саме об’єкт впливу визначає якісну відокремленість функції, її самостійний статус. Загальним об’єктом досліджуваної функції є суспільні відносини, що складаються в правовій сфері.

На думку С. Кечек’яна, “не можна розуміти правопорядок лише як сукупність діючих у даному суспільстві правових норм, хоча таке розуміння правопорядку є переважаючим. Правопорядок – це не просто норми права, а норми права в їх здійсненні, разом з конкретними правами, обов’язками, системою правовідносин, що відповідають нормам права” [21, с. 136]. Своєю чергою, С. Дроб’язко визначає правопорядок як “засноване на принципах права і правової законності своєчасне, стабільне, точне упорядкування всіх суспільних відносин, що потребують юридичного захисту” [12, с. 439].

О. Мураметс і Т. Шамба підкреслюють, що “правопорядок являє собою результат дії права й умов його реалізації” [22, с. 18]. А. Лисюткін зазначає, що “правовий порядок – це заснована на праві й сформована в результаті здійснення ідеї та принципів законності така впорядкованість суспільних відносин, що виявляється у правомірній поведінці їх учасників” [23, с. 10]. Л. Явич вважає, що “правопорядок складається як результат дотримання законів, ...у процесі реалізації суб’єктивних прав і виконання юридичних обов’язків” [24, с. 15, 16]. Таким чином, можна сказати, що численні трактування категорії “правопорядок” можуть бути зведеними до розуміння його або як процесу, або як результату.

Закономірним буде твердження про те, що родовим об’єктом розглянутої функції є саме правовий порядок (правопорядок), який можна визначити як основу на праві організацію громадського життя, що відображає якісний стан перманентної урегульованості й упорядкованості системи суспільних відносин, у рамках якої суб’єкти дотримуються правомірної поведінки.

Зона функціонування правопорядку обмежена, тому що певна частина громадського життя не має потреби в правовій регламентації. У цьому контексті правопорядок можна розглядати як елемент загальної системи суспільних відносин, що складається під впливом нормативного регулювання, тобто як частину суспільного порядку.

Незважаючи на те, що правопорядок уособлюється в правовідносинах, його не можна звести до їх простого підсумовування, натомість його слід розглядати як об’єктивний, що не залежить від свідомості окремого індивіда, підсумковий результат сукупності дій суб’єктів із реалізації правових норм. В. Борисов, підкреслюючи взаємозалежність правовідносин і правопорядку, справедливо зауважує, що правопорядок не існує без правовідносин. Однак для наявності сукупності правовідносин достатньо, щоб суспільні відносини були врегульовані правовими нормами, тобто щоб для учасників цих відносин були передбачені “якісні” закони [25, с. 533]. Отже, для існування правопорядку, крім цього, необхідна гарантована можливість реалізації суб’єктивних прав і забезпечення виконання юридичних обов’язків.

Правопорядок є тим поняттям, що охоплює найбільшу кількість об’єктів правової охорони держави, але не характеризує цей напрям діяльності загалом. Категорії правопорядку, прав та свобод громадян, прав власності тісно пов’язані між собою, доповнюють одна одну й не можуть розглядатися як самостійні функції. Вони складають зміст єдиної функції держави, що, на нашу думку, має визначатися як правоохоронна функція держави. Як зауважує О. Ющик, “термін “правоохоронна функція держави” практично не зустрічається в юридичній літературі, хоча про правоохоронні органи говориться нерідко” [26, с. 21, 22].

Зокрема, В. Погорілко зазначає, що дана функція “охоплює такі напрями державної діяльності, як охорону державного та суспільного ладу, охорону соціалістичної системи господарювання, забезпечення прав та свобод громадян та інші” [27, с. 38]. З урахуванням сучасної сутності держави загалом, О. Скакун у межах правоохоронної функції виділяє такі напрямки діяльності, як забезпечення охорони конституційного ладу, прав і свобод громадян, законності та правопорядку, навколишнього середовища, встановлених та врегульованих правом усіх суспільних відносин [7, с. 52].

Висновки. Такий загальний погляд на проблему дозволяє зробити висновок, що термін “правоохоронна функція держави”, порівняно з іншими, охоплює значно ширші межі суспільних відносин та більш повно характеризує сутність досліджуваного напрямку державної діяльності.

1. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за ред. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2006. – 1008 с. 2. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Большая Рос. Энцикл., 1997. – 1434 с. 3. Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 04.02.94 № 3925-XII / Верховна Рада України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3781-12. 4. Лаврінчук І. П. Обставини встановлення правового статусу державного службовця / І. П. Лаврінчук // Право України. – 1999. – № 9. – С. 98–102. 5. Осадчий В. І. Правоохоронні органи як суб’єкти кримінально-правового захисту / В. І. Осадчий // Право України. – 1997. – № 11. – С. 71–75. 6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змін. – К. : Атіка, 2001. – 176 с. 7. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. 8. Сажнев І. В. Деякі питання щодо визначення поняття правоохоронної функції держави / І. В. Сажнев // Вісн. Запоріж. юрид. ін-ту. – 2000. – № 4. – С. 73–81. 9. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое / Б. А. Кистяковский // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 141–159. 10. Чичерин Б. Н. Курс государственной науки / Б. Н. Чичерин. – М. : Тип. т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1894–1898. – Ч. 3 : Политика. – 1898. – 558 с. 11. Шершеневич Г. Ф. Общая теория государства и права / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Изд-во Бр. Башмаковых, 1910. – Т. 1 : Часть теоретическая. – 833 с. 12. Дробязко С. Г. Общая теория права : учеб. пособие / С. Г. Дробязко, В. С. Козлов. – Минск : Амалфея, 2005. – 464 с. 13. Бабаев В. К. Функции современного российского государства : учеб. пособие / В. К. Бабаев, С. В. Бабаев. – Н. Новгород : Нижегород. правовая акад., 2001. – 100 с. 14. Четвернин В. А. Демократическое конституционное государство : введение в теорию / В. А. Четвернин. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1993. – 141 с. 15. Жигуленков М. В. К вопросу о понятии “функция государства” / М. В. Жигуленков // Право и политика. – 2001. – № 5. – С. 13–16. 16. Кузнецов И. А. Теория государства и права : учеб. пособие / И. А. Кузнецов. – Волгоград : ВАГС, 2005. – 228 с. 17. Черданцев А. Ф. Теория государства и права : учебник / А. Ф. Черданцев. – М. : Юрайт-М, 2002. – 432 с. 18. Туманов Г. А. Теоретические проблемы научной организации управления в органах внутренних дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Геннадий Анисимович Туманов ; Акад. МВД СССР. – М., 1974. – 32 с. 19. Афанасьев В. С. Современные проблемы теории законности / В. С. Афанасьев ; Акад. управления МВД РФ. – М. : Юрид. лит., 1993. – 248 с. 20. Каск Л. И. Функции и структура государства / Л. И. Каск ; отв. ред. Д. А. Керимов. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1969. – 65 с. 21. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян ; отв. ред. М. С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 187 с. 22. Мураметс О. Ф. Правопорядок в развитом социалистическом обществе / О. Ф. Мураметс, Т. М. Шамба. – М. : Юрид. лит., 1979. – 176 с. 23. Лисюткин А. Б. Принципы законности и их реализация в условиях формирования правового государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 : теория и история права и государства; история правовых учений / Александр Борисович Лисюткин. – Саратов, 1992. – 19 с. 24. Явич Л. С. Социалистический правопорядок / Л. С. Явич. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1972. – 78 с. 25. Борисов В. В. Правовой порядок / В. В. Борисов // Общая теория государства и права: академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Зерцало, 1998. – Т. 2 : Теория права. – 620 с. 26. Ющик О. І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні / О. І. Ющик. – К. : [б.в.], 1997. – 189 с. 27. Погорелко В. Ф. Функции советского общенародного государства / В. Ф. Погорелко. – К. : Знание, 1980. – 214 с.